

Абдуллаев Р.М., Сайдалиев М.Д. Исламов А.

**ЫЙМАНДУУЛУККА, АДЕП-АХЛАККА,
МАДАНИЯТТУУЛУККА ТАРБИЯЛООДО ЭЛДИК ПЕДАГОГИКА
КАРАЖАТТАРЫНАН ПАЙДАЛАНУУ**

Абдуллаев Р.М., Сайдалиев М.Д. Исламов А.

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СРЕДСТВ НАРОДНОЙ ПЕДАГОГИКИ
В ПОВЫШЕНИИ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ**

R.M. Abdullaev, M.D. Saydaliev, A. Islamov

**THE USE OF TRADITIONAL PEDAGOGY TO IMPROVE
MORAL EDUCATION**

УДК: 37.017.92

Бул макалада тарбия, айрыкча ыймандуулукка, адеп-ахлакка маданияттуулукка тарбиялоодо элдик педагогикалык каражаттардан пайдалануу, анын азыркы күндөгү маанилүүлүгү жөнүндө баяндалат. Ыйман диний түшүнүк. Ыйман келтирген адам момун деп айтылат. Ыйман сөзү кыргыз тилинде семантикалык өзгөрүүгө кабылган ал негизинен моралдык нормалардын топтомун туюндурат. Адеп ызатты, тартиптүү жүрүм-турумдун өзүн алып жүрүүнүн нормасы, сылыктык, ошондой эле адеп-ахлак, кулк мүнөздү түшүндүрөт. Адептүүлүгү-өркүндөгөн, чыныгы инсандын касиети. Адептүү-адам-тартиптүү, адеби бар, сый-сыпаттуу, өзүн-өзү кармай билген инсан. Маданият жана маданияттуулукту өстүрүү мезгил талабы. Ыйман менен адеп түшүнүктөрүнүн ички жакындыгы бар. Маселен ыймандуу адам, адептүү адам же ыймансыз адам же адепсиз адам деген сөздөрдүн ички маанисине жакын. Ошону менен бирге эки түшүнүктүн эки айырмасы бар. Адамзаттын рухун байыткан адабият, музыка, маданият экендиги белгилүү.

Негизги сөздөр: тарбия, элдик педагогика, ыйман, адеп-ахлак, маданият, билим, окуу, инсан, Куран, дин, макал-лакаптар, элдик оозеки чыгармачылык.

В предлагаемой статье рассматриваются актуальность и важность использования народной педагогики в воспитании нравственности, этики и культуры. Нравственность - религиозное понятие. Верующий человек нравственен. В кыргызском языке снова нравственность претерпела семантическое изменения и на сегодняшней день оно означает круг моральных ценностей: уважение культуры и этика поведения человека, вежливости внутреннее моральное состояние и характер человека. Этичность - свойства благоприятно развитой личности, который примерен в поведении, культурен, уважителен, и умеющий владеть собой в обществе. Развитие культуры требование сегодняшнего дня. Нравственность и этичность очень близкие понятия. Например нравственный и этический человек безнравственный и неэтичный человек в своем внутреннем содержании перекликаются и синонимичны. Однако у этих двух понятий есть и отличия. Источниками духовности, как известно являются литература, музыка и культура.

Ключевые слова: воспитание, народная педагогика, знание, учеба, личность, пословицы и поговорки, устное народное творчество, религия, Коран.

In the present article, the relevance and importance of using popular pedagogy in the education of morality, ethics

and culture. Morality is a religious concept. A believing person is moral. In the Kyrgyz language again, morality has undergone semantic changes and today it means a range of moral values: respect for the culture and ethics of human behavior, courtesy of the inner morale and character of the person. Ethics - the properties of a well-developed personality, which is exemplary in behavior, cultured, respectful, and able to control oneself in society. Culture and developed culture requirements of today. Morality and ethics are very close concept. For example, a moral and ethical person, an immoral and unethical person, in their inner content, echo and are synonymous. However, these two concepts have differences. The sources of spirituality are, as you know, literature, music and culture.

Key words: education, folk pedagogy, knowledge, education, personality, proverbs, folklore, religiya, chicken.

Ыйман, адеп жана маданият түшүнүктөрү адамзат жер жүзүндө жашай баштагандан баштап ушул күнгө чейин, мындан ары дагы актуалдуу маселе болуп калаары талашсыз. Эл арасында “тарбия – бул баа жеткис байлык” деген сөз бар. Биз макалабызда ыймандуулук, адептүүлүк, маданияттуулук жөнүндө, ошондой эле адеп жөнүндө сөз кылабыз. Адеп-ахлак тарбиясы ар бир инсан коомдо өзүн алып жүрүү маданиятын туура мамиле түзүүгө үйрөтүү.

Ыйман – бирөөнүн айткан сөзүн далилдөө, туура деп билүү, чын дилден кабылдоо. Ыйман келтирген адам момун деп айтылат.

Ыйман сөзү кыргыз тилинде семантикалык өзгөрүүгө кабылган, ал негизинен моралдык-руханий нормалардын топтомун туюндурат, башкача айтканда ислам дини тарабынан көрсөтүлгөн адеп-ахлак баалуулуктары, ыйман сөзү менен түшүндүрүлөт.

Ыймандын эки түшүнүгү бар:

Биринчиден, мусулман дининдеги түшүнүк, ыйман деген исламга ишенүү анын жолунда бекем туруу. Алла тааланы, пайгамбарыбыз Мухаммед пайгамбарды (с.а.в.) сыйлоо. Ислам жолу менен элдин рухун, жан-дүйнөсүн адамгерчиликке багыттоо. Азыркы мезгилде ислам динин жабынып аны бурмалоого аракеттенип б.а. диний-экстремизге же терроризмге багыттаган агымдар пайда болууда. Бул агымдагы адамдар, ислам динин бурмалап ыймансыз аракеттерге түрткү берип келүүдө.

Ыймандын экинчи түшүнүгү, бул орус элинин “Нравственный” – моралдык деген түшүнүгүнө жа-

кын. Кыргыз тилинде уят, ар намыс, адамдын абийири деген түшүнүктү билдирет.

Демек, ыйманы бар адам жаманчылыкка барбайт, зордук-зомбулук кылбайт, ыплас иштерден, аялдарга, балдарга күч жумшоодон алыс болот. Ыймансыз адам улуу кичүүнү да аял-эркекти да, мамлекетти да сүйүүдөн алыс болот.

Адеп (арап сөзү, жүрүм-турум) – адамдардын коомдогу, жеке турмушундагы бири-бирине мамилелеринин, жүрүш-туруш нормаларынын тарыхый жыйындысы.

Адептүү адам – тартиптүү, адеби бар, сый-сыпаттуу, өзүн-өзү кармай билген инсан.

Адептүүлүк – адеп сактоочулук, тарбия көргөндүк, тартиптүүлүк, сылыктык, сыпайылык. Адепсиз-адеби жок, тарбиясыз, башкаларды ызат-урмат кылбаган, орой мамиледеги инсандар.

Өткөн 2017-жылды бекеринен “Ыйман, адеп жана маданият” жылы деп белгилеген жок. Анткени адамдын курсагынан мурда көкүрөгү, ички жан дүйнөсү же руху таза болуш керек. Жан дүйнөсү толгондо гана инсандык чыныгы баалуулуктар пайда болот. Ата бабаларыбыз бизге мурас катары таштап кеткен, маданий, рухий мурастар менен элдик педагогикалык таалим-тарбия менен азыктанышыбыз керек. Ал эми ыйман, адеп, маданият өтө кең түшүнүк б.а. коомдук турмушту бардык тарабынан өзүнө камтыйт.

Маданият деген адамзаттын жан-дүйнөсү. Адамзаттын рухун байыткан адабият, музыка ж.б. Бардык мезгилдерде маданият бул инсандын түздөнтүз өзүнө багытталган күндөлүк жашоосунда кайталануучу жүрүм-турум, адеп-ахлак, тартип, улуу кичүүнү сыйлоо. Эл-жерге сый мамиле жасоо, мамлекеттик баалуулуктарды сыйлоо, көздүн карегиндей сактоо болуп саналат.

Ыйман, адеп, көп маданияттуулук дүйнөлүк көйгөйгө айланды. Бүгүнкү адамзаттын ойчулдары адам фактору дегенде жан-дүйнө, рухту өзгөртүү жөнүндө айта башташты. Кыргыздын дүйнө таанымал ойчул философу Ч.Айтматов айткандай “Адам үчүн эң кыйыны – күн сайын адам болуу” деп айткан сөзү азыркы доордун таамай айтылган сөздөрүнүн бири. Бул багытта иш алып баруу дайыма актуалдуу маселе болуп, ар бир тарбиячынын, жарандын, жалпы коомчулуктун милдети болуп эле калбай, дайыма жарандардын активдүү катышуусу зарыл.

Академик Г.Н. Волков айтканындай “Эң күчтүү, эң таасирдүү, эң ишенимдүү педагогика-элдик педагогика, ал эми тарбиячылардын мыктысы эл.”

Тарбиялоо жөнүндөгү талаптар, керектөөлөр, тажрыйбалар улут пайда болгонго чейин эле пайда боло баштайт. Өткөн муундардан мурас калган өнөрлөрдү, турмушка керектүү жүрүм-турум эрежелерин үйрөнүү, уруу коомунун жаштары уруу башчыларын, улууларды кунт коюп угушуп, алардын акыл-насааттарын, буйруктарын өзүлөрүнө үлгү катарында кабыл алышкан, аткарышкан. Байыркы мезгилдерден тартып ушул күнгө чейин бул салт эл-турмушунда бекем сакталып келе жатат. Адамдардын жа-

шоо-тиричилиги, адеп-аристине байланышкан орошон ойлор, осуяттар мол. Андыктан, улуттун-улут болуп калыптанышындагы рухий башаттар чоң рол ойногон.

Элдик педагогикалык идеялар, каада-салттар, элдик керектөөлөр пайда болот, өсөт, өнүгөт. Биринчиден, элдин керектөөсүнө шайкеш келген рухий педагогикалык нарк-дөөлөттөр гана элдин салттуу ишениминде, идеалында дайыма сакталып келет. Экинчиден элдик рухий байлыктар, турмуштун талаптары улам өсүшү жаңы педагогикалык тажрыйбаларды жаратат.

Ар бир элдин педагогикалык маданияты өзү жашаган географиялык чөйрөгө, доорго байланыштуу өзгөчөлүккө ээ болот. Ал эми, географиялык чөйрө да, тарыхый шарттар да, бардык жерде бирдей эмес.

Кыргыз элинин тарбия концепциясында: Атап айтсак, уул балдарды тарбиялоонун идеалы-байыркы доорлордон азыркы күнгө чейин “Эр жигит” деген түшүнүк менен туюнтулуп келет. Бул түшүнүктүн түбкү теги түрк элдеринин баарында бирдей кабылданышы, алардын педагогикалык маданиятынын кыртышы бир экендигинин дагы бир далили. Кыргыз элинин “Эр жигит эл четинде жоо бетинде” деп айтылып келген макалы, “Манас” эпосунда идеалдуу инсан экендигин далили.

Салыштыра келгенде “эр жигит” идеалынын мазмуну орус элиндеги “добрый молодец”, жапон элиндеги “самурай”, англичандардагы “жентельмен” деген түшүнүктөргө жакын. Алардын баарына тең эле адептүүлүк, тайманбастык, эр жүрөктүүлүк, кичи пейилдик, калыстык, сыяктуу жалпы касиеттерге мүнөздүү.

Эр жигит идеалынын мазмуну жалпы адамзаттык нарк-дөөлөттөргө шайкеш. “Жигитке жетимиш өнөр аздык кылат”, деп тегин жерден айтылбаса керек. Кыргыз макалдарында “жигиттин” моралдык кодекси эл ичинде эзелтен калыптанган төмөнкүдөй мерчемдер менен мүнөздөлөт: “Атанын уулу болуш урмат, элдин уулу болуш кымбат”, “Жигитке бир сыр, жети кыр керек”, “Элден безген эр эмес, жоодон качкан шер эмес”, “Эрдин даңкын эмгек чыгарат” ушул сыяктуу макалдар жигиттерге тарбиялык мааниси чоң.

Бул түшүнүктүн эзелтен калыптанган мазмунун ар тараптуу ачып көрсөтүү, аны жаңы доордогу руханий баалуулуктардын, тажрыйбасынан келип чыккан акыл-ойлор менен байытуу акындар чыгармачылыгында салтка айланган көрүнүштөрдүн бири:

Ошондой акындардын мисалында карап көрсөк:

“Элдин ишин тууралап, эч кимге кылбайт кыянат,

Өзүнөн улуу кишиден, адеп сактап уялат”,

“Кеңешин элге билгизет, береке пейил киргизет.

Калк намысын талашат, тууганына туу болот,
душманына келгенде, чылап койгон уу болот”.

“Калың элдин калкасы, болгон жигит жакшы экен.

Кабар келсе бир жерге, жеткен жигит жакшы экен.

Кадыры элге бөтөнчө, өткөн жигит жакшы экен.

Адамга катуу тийбеген, кичи пейил жигит жакшы экен.

Көпчүлүктү күлдүргөн, шайыр жигит жакшы экен”.

Бала үй-бүлөнүн тиреги, туткасы, ата-энелердин гана эмес, бүтүндөй журтун кайра жаралуусунун өлбөстүгүнүн, өсүп-өнүгүшүнүн шарты. Кыргыз үй-бүлөлөрүндөгү ажырашууларынын башкы себептери, адеп-ахлакка байланышкан. Кыргыз эли кичине кезинен эле кыз балдардын кулк-мүнөзүнө кылдат байкоо жүргүзүп, алардын адебине, жүрүм-турума, маданиятына катуу талап коюшкан. Кыргыздардын “Кыздуу үйдө кыл жатпайт”, “Уулдуу болсоң узун сүйлөбө, кыздуу болсон кыя сүйлөбө” деген макалдары белгилүү кыздарга коюлган талап, аларды тарбиялоонун көп кырдуу өзгөчөлүгүн мүнөздөп турат. Бул болсо адеп-ахлактын негизи, үй-бүлөнү сактоо болуп саналат.

Элдик педагогика-турмуштан алынган, эл үчүн жаралган педагогика.

Элдик тарбиянын таасирдүүлүгү өтө күчтүү. Себеби анын пайдубалында элдин кылымдар бою чогулткан тарбиялоонун маңызы, мазмуну, принциптери жатат. Алардын баары элдик жомоктордо, макал-лакаптарда, элдик оюндарда, фольклордо диний шариаттарда камтылган.

Тарбиялоо жараянында эмнени жетекчиликке алышкан? Ислам дининин, элдин үй-бүлөнүн тарбиясын. Ар бир үй-бүлөнүн өзүнө жараша урп-адат болуп калган тарбия негиздери болгон. Тарбиялоодо алар элдик макалдардан, насыят, үлгү ырлардан, жаңылмачтардан, табышмактардан, элдик оюндардан, жомоктордон кенири пайдаланышып, талкуулашып, жыйынтыктарды чыгарышкан. Элдик чыгармалардын денгээлин жогорку бийиктикке жеткиришкен, күжүрмөндүүлүк тарбиясын алган.

Кыргыздын элдик оозеки чыгармаларында акылмандыктын нукура берметтерин чагылдырган, таамай айтылган макалдар көп. Мисалы, “Уядан эмнени көрсө, учканда ошону алат” дегенде, канаттуунун уясындай жайлуу, жүрөккө жакын үй-бүлөдө бала кандай таалим-тарбия алып чоңойсо, ошого жараша мыкты же начар киши болоору кошмок мааниде билдирилет.

Ата-бабаларыбыздын салттуу, нарктуу үй-бүлөсүндө баланы чоң энелер тарбиялаган. Алар табигый, чебер даанышман, тубаса тарбиячылар болушкан.

Аксакалдар көчөдө өзүн туура эмес алып жүргөн балдарды көрүшсө, жанына чакырышып алышып, “кимдин баласысың?”, “эмне үчүн антиң, минтиң” дешип, сурамжылашып, өздөрүнүн акыл-насааттарын беришчү. Мындай тарбиялык иштин мааниси өтө таасирдүү болгон. Себеби алар кээ бир адамдардын балдарынын коомдук жерде өздөрүн

жаман алып жүрүшкөндүктөрүн аш-тойлордо айтып жиберишчү. Мындай абал “тартипсиз” балдардын ата-энесине чоң моралдык сокку болор эле. Бул алардын аталык намысына өтө катуу тийген. Ошондуктан эл ичинде ата-энеме сөз тийип калбасын дешип, балдар, “аксакалдардын көздөрүнө урунуп калбайлык” дешип, өздөрүн далдаага алышчу.

Балдарды туура тарбиялоодо элдик тарбиянын төмөндөгү маселелерин эске алуу туура болоору шексиз: Ата-эне өзүнүн эмгекке, коомго, адеп-ахлакка, ыймандуулукка, маданияттуулукка, жолдошторуна кылган мамилелери менен балдарындагы чынчылдыкты, тартипти, мээнеткекти, эмгекти сүйүүнү, принципалдуулукту тарбиялоодо аларга үлгү болууга тийиш; Ал үчүн ата-эне балдарына койгон талапты биринчи өздөрүнө коюп, өзү аны ийне жибине чейин так аткарууга жетишүүсү керек; Ата-эне балдарынын өсүп жетилүүсүн туура аныктап билип, алардын өнүгүүсүнө туура багыт берсе, балдарын жан-дили менен сүйүп, аларга маданияттуу мамиле жасаса, алар балдарынын алдында чыныгы идеалга айланат.

Ислам дини үй-бүлөлүк тарбияга чоң көңүл бөлүп, балдарды негизинен ата-бабадан урпактарга калтырган мурасы, муундан-муунга өтүп сакталып келе жаткан көз-карашы, тили, дини, урп-адаттары, каада-салттары, менен гана тарбиялашкан.

Ислам дини адамдарды жакшылыкка чакырып, жамандыктан кайтарат. Гумандуулукка чакырып, адамга жарашпаган сапаттарды каралайт, адеп-ахлак, ыймандык, маданий аруулук, маданияттуулукка бийиктикке үндөйт. Ал адилеттүүлүктү, тынчтыкты, теңдикти, эрктүүлүктү даңазалайт.

Жыйынтыктап айтканда тарбия, айрыкча ыймандуулукка, адеп-ахлакка маданияттуулукка, көп маданияттуулукка тарбиялоодо мааниси чоң. Элдик педагогика каражаттарынан: макал-лакаптардан, каада-салттар, эпостор, элдик акындардын чыгармаларындагы тарбиялык идеялар, элдик жомоктор, элдик оюндар, фольклор жана диний шариаттар, Курани-Карим, хадистер аркалуу тарбиялоо өтө пайдалуу, азыркы күндө да маанилүүлүгүн жоготбой келе жатат.

Адабияттар:

1. Миталипов К., Төрөев И., Калыков Б. Педагогикалык терминдердин түшүндүрмө сөздүгү.- Ош, 2017.
2. Кыргызстан. Улуттук энциклопедиясы. - Бишкек, 2015.
3. Алимбеков А. Кыргыз этнопедагогикасы. / 1-бөлүк. - Бишкек, 1996.
4. Рахимова М.Р. ж.б. Педагогикалык ойлордун жана билим берүүнүн тарыхы. - Бишкек, 2002.
5. Апышев Б. Педагогика. - Бишкек, 2002.
6. Муратов А. ж.б. Кыргыз этнопедагогикасы. - Бишкек, 2018.

Рецензент: к.и.н. Курбонов А.Д.